

עבודה בש"ות ב"תולדות רוסיה במאה ה-20"

1) האם האימפריה הרוסית הייתה פאודלית או קאפיטליסטית בשלהי המאה ה-19 (בהתבסס על ציינוב ושנין)?

אין תשובה אחת והויכוח האקדמי נמשך. התשובה לשאלה קשורה לפרשנות החוקרים את הדגם הכלכלי ולהגדרות של מבנה הכלכלה ברמה הלאומית-פנימית, וברמה הבינלאומית. ברמה הלאומית, הכלכלה החקלאית ברוסיה היתה קשורה לתעשייה הלאומית והקפיטליסטית, אבל לא במסגרת שוק חופשי, אלא במסגרת שוק לאומי שהיתה בו התערבות חזקה של המדינה. ברמה הבינלאומית, רוסיה הצטרפה לשווקים הקפיטליסטיים באירופה ולשוק החופשי, אבל נתפסה כחברה חלשה ומפגרת כלכלית.

הדינמיקה הכלכלית שמיוצרת משני אלמנטים אלה, חיזקה את הנטייה של חוקרים אחדים לתאר את הכלכלה הרוסית בתקופה זאת כנוטה לקפיטליזם, גם אם אינו פועל לפי הקריטריונים התיאורטיים המובהקים של הקפיטליזם. נוספו לכך עדויות מהמחצית הראשונה של המאה ה-19 לפיהן, רוסיה היתה אחד הכוחות הדומיננטיים בעולם עם תעשייה מפותחת ומחקר מתקדם וההערכה שמגמה זאת תמשיך. מגמה זאת נעצרה על רקע התעכבות המהפכה התעשייתית להגיע לרוסיה, הפסדים של רוסיה במלחמות קרים ויפן, אבטלה ועוני כבד בשכבות החלשות בחברה.

מצד שני, חוקרים אחרים טענו שיתכן וצריך להתייחס לתהליך זה כאל דגם כלכלי-חברתי ייחודי (מעורב), שאינו חייב להיתחם בהגדרות החיצוניות והמחייבות של הקפיטליזם הקלאסי.

מבחינה היסטוריוגרפית, לא ברור אם מערב אירופה והתעשיינים הקפיטליסטים ברוסיה ניסו לכוון את עתיד רוסיה לפי הדגם הקפיטליסטי האירופאי, או שהכלכלה הרוסית התפתחה בשביל נפרד דווקא בגלל המאפיינים הייחודיים שלה.

לפי שנין, (Shanin, 1985) הויכוח הקיים בין החוקרים ביחס לדגם הכלכלי שאפיין את רוסיה בשלהי המאה ה-19, קשור לצורך להבין שההתפתחויות הקפיטליסטיות החדשות התקיימו על רקע כלכלה פיאודלית; ניתוח כלכלי של מדינה ש 4/5 מאוכלוסייתה היתה חקלאית, חייב להתבסס בעיקרו על ניתוח מגמות בקבוצת הרוב המוחלט, החברה החקלאית. ניתוח לא מלא, או לא מדויק, של החברה החקלאית והסתמכות על התפתחויות קפיטליסטיות עירוניות - שבאו לידי ביטוי בקבוצות קטנות יותר, היו בולטות לעין ועמדו בלב שאיפות פוליטיקאים וחוקרים ברוסיה ובאירופה - לא יציגו את התמונה המלאה.

ציינוב ושנין מתייחסים למאפיינים ייחודיים של הכלכלה החקלאית ברוסיה לקראת סוף המאה ה-19:

1) לפי ציינוב, החקלאות בפריפריה פעלה ביצור עודף שמרביתו יוצא למדינות מערב אירופה, במקום לדאוג לאינטרסים הכלכליים של כלל אזרחי המדינה. במובן זה, אין לראות בהתפתחות הטכנולוגית והצטברות התבואה תהליך קפיטליסטי כי הם נוצרו מהתרחבות האינטרסים והקשרים בין האיכרים ולא מהתפתחות תהליכים קפיטליסטיים

2) האיכרים, שרכשו או השכירו אדמות מהאצילים (לאחר המשבר החקלאי של סוף המאה ה-19), עיבדו את האדמות בתהליך, שציינוב מתייחס אליו כ self exploitation ולא יעיל.

3) לפי ציינוב ושיינין, בגלל סיבות דמוגרפיות או אישיות, האיכרים מכרו, או השכירו את האדמות ונשאבו למעגלי הקפיטליזם בתהליכי שוק של קנייה, מכירה ומסחר של מוצרים חקלאיים ועבודה. חלקם הרוויחו כסף בערים והעבירו למשפחותיהם בכפרים. אבל תהליך זה לא הפך אותם לקפיטליסטים (עניים ולא רציונליים, כפי שטענו אחרים) או לבורגנים, כי השינויים בחקלאות לא השפיעו עליהם והם המשיכו לפעול על פי האינטרסים הכלכליים שלהם. כלומר, הם ניהלו את הכלכלה החקלאית לא על פי ההיגיון הרציונלי של השוק החופשי, אלא על פי רציונל יחידת הייצור המשפחתית, על פי מוטיבציות שהיו קשורות לשמירה על האוטונומיה והתנגדות לסמכות ארגון החקלאים, ועל פי המבנה הפטריארכלי שנותר על כנו ללא שינוי.

4) הקולקים (איכרים אמידים שהחזיקו לפחות 32 דונם למשפחה, אך היוו רק 16% ממעמד האיכרים) לא פעלו לקדם את השיטה הקפיטליסטית, אלא להיפך. למרות שהקולקים שגשו בפרפריות החקלאיות, הם לא תרמו לפיתוח תעשיות הקשורות לחקלאות של בשר, חלב או גרעיני תבואה ולא הגדילו את מספר העובדים בשכר בחקלאות.

5) התנהלות יחידות ייצור קטנות של איכרים באופן לא יעיל הובילה לתפוקה חקלאית נמוכה מאד ברמה הלאומית, ולא רק המקומית.

6) תהליך ה'pesantization' אמנם התרחש בנסיבות של מיסחור החברה החקלאית ותיעוש בקנה מידה לאומי, אבל לא היתה במסגרתו צבירת הון בידי האצילים, לאחר שהם מכרו, או השכירו את אדמותיהם לאיכרים, ואלה פעלו כיחידות ייצור קטנות של איכרים.

מאפיינים אלה מחזקים, לטענת שיינין וציינוב, את הטענה שהדגם הכלכלי לא היה קפיטליסטי. אבל גם לא פאודלי מוחלט, אלא דגם יחודי לרוסיה בעיתוי ונסיבות של סוף המאה ה-19.

הויכוח האקדמי החל עם הפרשנות לדגם הכלכלי המאפיין את יחידות הייצור הקטנות של האיכרים. ציינוב, שהבין וחקר לעומק את התנהלות יחידות הייצור הקטנות של האיכרים, התייחס לתופעה כאל כלכלה ייחודית (חלקה פאודלית, חלקה פונה לכלכלת שוק). חוקרים אחרים, שהבינו אותו לא נכון, התייחסו ליחידות אלה כאל 'כמו-בורגנות ממוסחרת', שהתאימה לניתוח כלכלה חופשית, קפיטליסטית. באופן זה, השתרש במערב (ובמחקר) דימוי שגוי של רוסיה כמדינה בעלת כלכלה קפיטליסטית, או בדרך לכלכלה קפיטליסטית, בעוד שההמציאות היתה של דגם כלכלי ייחודי לרוסיה, שהחקלאות בה היתה כר לביצוע ניסויים תיאורטיים בכלכלה וחברה.

האם היו ברוסיה המאפיינים הברורים של קפיטליזם? היו שטענו שבלי שוק חופשי (מדינה עניה וחקלאית ברובה) אין תנאים לקפיטליזם. אחרים, כמו לנין, טענו שהכלכלה הטבעית מייצרת יחסי שוק ומכוונת לקפיטליזם. לנין טען שרוסיה עלתה על דרך הקפיטליזם בזכות ההתפתחות הכלכלית החקלאית והחברתית, וההוכחה שלו לקיומו של הקפיטליזם היה חברתי: קיום חלוקה מעמדית בין בעלי קרקעות עשירים לבין איכרים ופועלים עניים. הבולשביקים, ככלל, דימו את הכלכלה הרוסית (גם בפרפריה) לקפיטליסטית, כי זה התאים לתפיסת המאבק. עם זאת, לאור המציאות הכלכלית וכישלון תכניות החומש, נאלץ גם לנין להתפשר ב-1921 ולקדם את הכלכלה הפאודלית.